

Петро Гусак

**КОНФЛІКТ КУЛЬТУРНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ КОЧІВНИКІВ ТА ЗЕМЛЕРОБІВ
Герменевтичне дослідження на матеріалі легенди про Сема, Хама і Яфета (Бут 9, 18–27)**

У статті йдеться про конфлікт культурних ідентичностей кочівників і землеробів, історично зумовлений приходом первісно кочового народу Ізраїлю на території автохтонних народів-землеробів, відомі під збірним іменем «Ханаан», та підпорядкуванням останніх. Конфлікт виявляється у змісті легенди про Сема, Хама і Яфета (Бут 9, 18–27), витвореної з метою світоглядного та правового обґрунтування заселення території народів-землеробів народом Ізраїлю. Для розкриття саме такого змісту легенди використовується метод етимологічної герменевтики власних імен як способу визначення приблизного датування тексту, а також – змісту тексту та наміру його авторів чи редакторів. Аналізуючи значення власних імен персонажів легенди, автор доходить висновку, що їхня етимологія – грецька, а отже, легенду потрібно датувати елліністичним періодом. Водночас автор готовий визнати, що грецька етимологія згаданих власних імен вторинна й похідна, якщо фахівці з давньоєврейської мови й Старозавітної біблістики доведуть, що їхня семітська етимологія – давніша за грецьку. У такому випадку легенда мала б інше значення.

Ключові слова: етимологія власних імен, герменевтика, ідеологічна легенда, правове обґрунтування, вивіщення, прокляття, порушення заповіді, обурення читачів, асимільовані запозичення.

P. Husak

**CONFLICT OF CULTURAL IDENTITIES OF NOMADS AND AGRICULTURISTS.
A hermeneutical study on the material of the legend on Sem, Ham and Japheth (Gen 9, 18–27)**

The article deals with the conflict of cultural identities of nomads and agriculturists, caused historically by coming of the initially nomad people of Irsael on the territories of the autochthon peoples-agriculturists, collectively named as «Chanaan», and by subduing of the latter. The conflict becomes apparent in the content of the legend on Sem, Ham and Japheth (Gen 9, 18 – 27), created in order to give a world-view and legal basing for colonizing of territories of the autochthon peoples-agriculturists of Chanaan by people of Israel. The author assumes, that a need in such a legend arose, when Israel was in the neighborhood of the empires of Ptolemai and Seleucids, waged wars with the latter (Machabean wars, 175 – 135 B.C.) and thus it was necessary to base a legal bond of Israel with the territories, which it has occupied since the time of crossing the Jordan river and conquering of Chanaan by Joshua, son of Nun (near 1200 B.C.). In order to unfold exactly such a meaning of the legend the author uses the method of etymological hermeneutics of proper names as a way of determining an approximate dating of a text, as well as its content and intention of its authors or editors. After having analyzed the meaning of the proper names of personages of the legend, the author draws conclusion, that their etymology is Greek, therefore one needs to date this legend with Hellenistic periode. At the same time, the author is ready to admit, that the Greek etymology of the mentioned proper names is secondary and derived, if the specialists in the branches of the Old Hebrew and the Old Testament Bible Science would prove, that a Semitic etymology of the mentioned proper names is more ancient, than the Greek one. In such a case the legend would have another meaning.

Key words: etymology of proper names, hermeneutics, ideological legend, legal basing, ennobling, curse, transgression of commandment, indignation of readers, assimilated loanings.

П. Гусак

**КОНФЛИКТ КУЛЬТУРНЫХ ИДЕНТИЧНОСТЕЙ КОЧЕВНИКОВ И ЗЕМЛЕДЕЛЬЦЕВ.
Герменевтическое исследование на материале легенды о Семе, Хаме и Иафете (Быт 9, 18–27)**

В статье идет речь о конфликте культурных идентичностей кочевников и земледельцев, исторически обусловленном приходом первично кочевого народа Израиля на территории автохтонных народов-земледельцев, известные под собирательным именем «Ханаан», и подчинением последних. Конфликт проявляется в содержании легенды о Семе, Хаме и Иафете (Быт 9, 18–27), созданной с целью мировоззренческого и правового обоснования заселения территорий народов-земледельцев народом Израиля. Для раскрытия именно такого содержания легенды используется метод этимологической герменевтики собственных имен как способа определения приблизительного датирования текста, а также – содержания текста и намерения его авторов или редакторов. Анализируя значение собственных имен персонажей легенды, автор приходит к выводу, что их этимология – греческая, а значит, легенду надо датировать эллинистическим периодом. Вместе с тем, автор готов признать, что греческая этимология упомянутых собственных имен вторична и производна, если специалисты в сферах древнееврейского языка и Ветхозаветной библистики докажут, что их семитская этимология древнее, чем греческая. В таком случае легенда имела бы иное значение.

Ключевые слова: *этимология собственных имен, герменевтика, идеологическая легенда, правовое обоснование, возвышение, проклятие, нарушение заповедей, негодование читателей, ассимилированные заимствования.*

* * *

Етимологічний аналіз лексем, які зустрічаються в тексті, особливо власних імен і топонімів – там, де він можливий, – дозволяє встановити їхню мовну приналежність, поняттєве значення, з якого вони були утворені, а отже – їхнє геокультурне походження й опосередковано, через аналіз вжитку лексичних пластів і стилістики, приблизне датування тексту, у якому вони трапляються, або приблизний час внесення їх у текст внаслідок пізніших редакцій. Він допомагає також виявити зміст тексту та намір автора. Такий підхід називається *етимологічною герменевтикою*. Спробуймо застосувати її до тексту, згаданого у заголовку. Розгляньмо спершу текст Бут 9, 18–27, як ми його зустрічаємо у Септуагінті:

«18. Ησαν δε οι υιοι Νωε οι εξελθοντες εκ της κιβωτου Σημ Χαμ Ιαφεθ. Χαμ ην πατηρ Χανααν. 19. τρεις ουτοι εισιν οι υιοι Νωε' απο τουτων διεσπαρησαν επι πασαν την γην. 20. Και ηρξατο Νωε ανθρωπος γεωργος γης και εφρτευσεν αμπελωνα. 21. και επιεν εκ του οινου και εμεθυσθη και εγυμνωθη εν τω οικω αυτου. 22. και ειδεν Χαμ ο πατηρ Χανααν την γυμνωσιν του πατρος αυτου και εξελθων ανηγγειλεν τοις δυσιν αδελφοις αυτου εξω. 23. και λαβοντες Σημ και Ιαφεθ το ιματιον επεθεντο επι τα δυο νοτα αυτων και επορευθησαν οπισθοφανως και συνεκαλυψαν την γυμνωσιν του πατρος αυτων, και το προσωπον αυτων οπισθοφανες, και την γυμνωσιν του πατρος αυτων ουκ ειδον. 24. εξενηψεν δε Νωε απο του οινου και εγνω οσα εποιησεν αυτω ο υιος αυτου ο νεωτερος, 25. και ειπεν Επικαταρατος Χανααν' παις οικητης εσται τοις αδελφοις αυτου. 26. και ειπεν Ευλογητος κυριος ο θεος του Σημ και εσται Χανααν παις αυτου. 27. πλατυναι ο θεος τω Ιαφεθ και κατοικησατω εν τοις οικοις του Σημ, και γενηθητω Χανααν παις αυτων».

В українському перекладі:

«18. Були ж сини Ноя, ті, що вийшли з ковчега Сем, Хам, Яфет; Хам був батько Ханаана 19. три оці є сини Ноя; від цих поширилися [люди] на всю землю 20. і почав Ной [бути] чоловік землероб землі, і насадив виноградник 21. і випив вина, і сп'янів, й обнажився у домі своєму 22. і побачив Хам, батько Ханаана, наготу батька свого, і вийшовши, сповістив двом братам своїм назовні 23. і взявши Сем і Яфет одягу, поклали на дві спини свої, і вирушили, повернувшись спинами, й разом покрили наготу батька свого, повернувши лице своє дозаду, і нагоди батька свого не побачили 24. протверезився же Ной від вина, і дізнався, що вчинив йому син його молодший 25. і сказав: проклятий Ханаан, хай буде раб домашній братам своїм 26. і сказав: благословенний Господь Бог Сема, й нехай Ханаан буде рабом його 27. нехай поширить Бог [володіння] Яфету, й нехай [він] живе в домах Сема, і нехай стане Ханаан рабом їх» (Переклад наш – П. Г.)

Візьмімо до уваги етимологію власних імен, які зустрічаються у цьому тексті. Імена синів Ноя Σημ, Χαμ, Ιαφεθ виявляють чітке грецьке походження. Σημ є однокореневим зі σημα – знак, знамення (пор. зі σημειον – знак, відзнака) [1, с. 1128] і в цьому тексті означає: «відзначений». На користь такого трактування промовляє його згадування першим в переліку (вірш 18), а отже – найстаршим. (У вірші 24 Χαμ виразно названий «молодшим», а у переліку імен синів він згаданий другим після Сема. Схожа західнослов'янська легенда про трьох братів-родоначальників, відома в польській та чеській версіях, ставить відповідно власного родоначальника на перше місце як найстаршого: *Лех, Чех і Рус* у польській версії, та *Чех, Лех і Рус* – у чеській). Також, на користь такого трактування імені Σημ промовляють вірші 26–27, у яких Ной благословить Бога Семового й бажає Яфетові жити в його домах. Ім'я Χαμ однокореневе зі словами, які в давньогрецькій мові збереглися тільки як прислівники: χαμαζε – на землю; χαμαθεν – від землі; χαμαι – на землі (ця словоформа є архаїчним місцевим відмінком) [1, с. 1337; 3, с. 1763]. Можна припускати, що ці прислівники походять від не збереженого в писемних пам'ятках давньогрецького слова χαμα – земля. (Пор. з χθων – земля в значенні «країна», «територія проживання»; лат. *humus* – земля). Така етимологія імені Χαμ чітко вказує на його значення в досліджуваному тексті: «землероб». Ім'я Ιαφεθ (беручи до уваги чергування φ і π в словоформах) виводиться з дієслова ιαπτω – кидаю, метаю (стріли) [1, с. 619]. Й. Х. Дворецький наводить ще одне слово, з яким ім'я Ιαφεθ виглядає однокореневим: ιαφετης – стрілець, щоправда з іншою, але теж суто грецькою етимологією: від ιος – стріла, дротик, + αφημι – метаю, пускаю, кидаю [2, с. 808]. Таким чином, ім'я Ιαφεθ в досліджуваному тексті означає «стрілець», «лучник» (а збірно – кочові народи, основною ударною силою яких була кіннота лучників). Окрім того, воно виявляє однокореневу спорідненість з іменем, що його мав персонаж грецької міфології титан Ιαπετος, який у цій міфології вважався прабатьком людського роду [1, с. 619], що співзвучно з трактуванням Яфета як прабатька групи народів у Книзі Буття (Бут 10, 2–5) та в Першій Книзі Хронік (1Хр 1, 5–7).

Грецька етимологія імені самого Ноя – Νωε – не така очевидна. Але можна припускати, що воно споріднене з архаїчним написанням νοος (в аттичному діалекті: νους – «ум» як цілісна пізнавальна здатність особи й осідок мудрості, на відміну від «раз-ум» як аналітичного інтелекту) [1, с. 851]. Можна припускати, що два омїкрони (οο) тут дали контракцію не в дифтонг ου, як в аттичному діалекті, а в

омегу (ω). Таким чином, ім'я Ноє означало б «умний»: чоловік, який второпно послухав наказу виготовити ковчег і так врятував людський рід від потопу (пор. Бут 6, 14–8, 22).

Цікавою під цим оглядом є етимологія імені Хамового сина *Χαμ*. Хоча, на перший погляд, воно не виявляє грецького кореня, то все ж, як припущення, – на рівні певного типу прамови, яку ще потрібно реконструювати, і яка, згідно з цим припущенням, передувала розділенню на давньогрецьку (загальніше – на індоєвропейські) і мови автохтонних народів Близького Сходу (підгрупою яких є семітські мови), – корінь *χ*αμ співзвучний з грецьким *χ*αμ – земля. Я вбачаю його спорідненість з картульським (грузинським) словом *ყზბ* [qana] – поле. Отже, семантично ім'я *Χαμ* було б споріднене з ім'ям його батька *Хац* і збірно означало б країну і/або народи землеробів. Цьому відповідає й географічне розташування Ханаана на родючих хліборобських територіях, відомих як «Родючий Півмісяць» (англ.: *Fertile Crescent*) [6, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/205250/Fertile-Crescent>].

Отож, якщо подана мною грецька етимологія власних імен слухна, то розповідь про про Сема, Хама і Яфета (Бут 9, 18–27) виявляється пізньою інтерполяцією, яку потрібно датувати елліністичним періодом (334 – 30 до Р. Хр.), і всі згадки про Хама в тесті Танаку є результатом пізнішої редакції (див.: Бут 5, 32; Бут 6, 10; 13; Бут 7, 13; Бут 10, 1; 6; 20; 1Хр 1, 4; 8; 1Хр 4, 40; Пс 77 (78), 51; Пс 104 (105), 23; 27; Пс 105 (106), 22). Таким чином, розповідь про Сема, Хама і Яфета виявляється ідеологічною легендою, призначеною обґрунтувати перебування первісно кочового народу Ізраїля на землі Ханаана і підлегле становище народів-землеробів Ханаана щодо нього. Я можу припускати, що потреба у такій легенді виникла саме тоді, коли Ізраїль перебував у сусідстві імперій Птолемеїв і Селевкідів, вів війни з останньою (Маккавейські війни, 175 – 135 до Р. Хр.) й тому було необхідно обґрунтувати правове пов'язання Ізраїля з територіями, що їх він займав з часу переходу Йордану і завоювання Ханаана Єшуа, сином Нуна (біля 1200 до Р. Хр.). Для цього було потрібно вивищити власного родоначальника (Σημ – «знак», «відзначений», у розповіді представлений як найстарший син) й кинути прокляття на родоначальника тих, чію територію зайняв Ізраїль. Прокляття мало би бути правовою підставою для зайняття територій, майже тисячолітнього проживання на них, як і для підлеглого становища («нехай Ханаан буде рабом його» – Бут 9, 26) автохтонних народів. Як підставу для прокляття було обрано одне з найважчих порушень Заповіді пошани до батька й матері (Вих 20, 12; Втор 5, 16) – відкриття наготи батька свого (див.: Лев 18, 7. У Септуагінті: «*Ἀσχημοσύνη πατρός σου καὶ ἀσχημοσύνη μητρός σου οὐκ ἀλοκαλύψεις*»). Хоча деякі переклади Біблії, серед них і *New International Version* [5, с. 17–18] інтерпретують цей вірш таким чином, що в ньому йдеться про заборону статевих стосунків з власними батьками, то все ж має сенс і буквально значення тексту: заборона оглядання наготи власних батьків). Вчинок Хама мав би бути *argumentum ad hominem* і в тогочасній культурі викликати особливе обурення читачів. А оскільки етимологічне пов'язання імені *Хац* зі збіркою назвою країни *Χαμ* для тогочасних читачів вже не було очевидним, то в розповіді Ной проклинає не прямого винуватця – Хама, а його четвертого сина – Ханаана. (Мабуть даремно Євангеліє від Йоана, яке в доктринальному плані чітко протиставляється Старозавітному Юдаїзмові (для демонстрації цього потрібна би була окрема стаття з Новозавітної біблістики, написана фахівцями у цій галузі), описує перетворення води у вино як перше чудо Ісуса Христа саме у *Κανα της Γαλιλαίας* – Кані Галилейській (див. Йо 2, 1–11), де *Κανα* (див. картульське *ყზბ* [qana] – поле), беручи до уваги чергування *к та χ* у словоформах, – однокореневе з *Χαμ* (пор. англійське написання: *Sanaan*, німецьке: *Kanaan*) – місто/країна землеробів. Творячи перше чудо в Кані Галилейській, Ісус Христос знімає таким чином прокляття із землеробів, що його кинули на них автори легенди про Сема, Хама і Яфета). Водночас легенда «м'яко», вже без обернення в рабство, підпорядковує наймолодшого Ноєвого сина Яфета Семові («нехай [він] живе в домах Сема» – Бут 9, 27). Це, вочевидь, пояснюється необхідністю для Ізраїля заручитися підтримкою сусідніх кочових народів як союзників і/або воїнів-найманців.

нам відома семітська (в загальноприйнятому у філології значенні – як означення групи мов) етимологія імен Сем, Хам, Яфет, Ной і Ханаан:

Сем (שם, *Шем*, буквально «ім'я», в переносному значенні «слава») [4, <http://www.eleven.co.il/article/13803>]; *sūmi* – син, ім'я, назначений, вшанований, святий [10, с. 1194].

Хам (חם) [4, <http://www.eleven.co.il/article/14430>]; *hm* – теплий, гарячий або від єгипетського *keme* – чорнозем (якщо ця етимологія правильна, то вона теж промовляє на користь датування легенди елліністичним періодом: запозичення з єгипетської мови в грецьку могло відбутися тільки після завоювання Єгипту Александром Македонським – П. Г.) [8, с. 31].

Яфет (יפת, *Иефет*) [4, <http://www.eleven.co.il/article/15249>]; *yph* – вірний, гарний; єгипетське *keftiu* – острів Крит, єврейське: *yapt Elohim leyepet* – нехай Елогім поширить; *pty* – бути просторим, широким [8, с. 641].

Ной (נח, *Ноах*) [4, <http://www.eleven.co.il/article/13006>]; єврейське: *noah* – від кореня дієслова *nwh* – спочити, осісти; *nh* – принести потіху; *nhm* – той, хто приносить потіху [9, с. 1123].

Ханаан (כנען, *Кна'ан*) [4, <http://www.eleven.co.il/article/14438>]; *kenaan* – від аккадського *ki na ah num* – земля язичників. Семітське *kn* – гнути(ся) (перед завойовниками – пор. англійське *knee*, або географічно

– як вигнута смуга землі, «півмісяць» – П. Г.), + n – Захід. *E.A. Speiser* запропонував етимологію *kinahhu*: темно-синій або пурпуровий одяг (від грецького *κίανος* – темно-синя сталь [1, с. 737]) [7, с. 828].

Однак існує чимало понять, без яких немислимий сучасний Юдаїзм, що їх було запозичено з грецької мови в елліністичний період. Сюди належать *συναγωγή*: синагога, дослівно: «сходження разом», від *συν* – разом, докупи + *αγωγή* – йду, веду [1, с. 1186; 15]; *συνεδριον*: синедрион – місце засідання сенату чи суду, дослівно: «зібрання крісел», від *συν* – разом, докупи + *εδρα* – крісло, лава [1, с. 1186; 368], (натомість єврейське *סִדְרָן*, *санхедрін* [4, <http://www.eleven.co.il/article/13815>] є асимільованим запозиченням з грецької мови в єврейську); *ολοκαυστος*: голокост, дослівно: «цілопалення», від *ολος* – цілий + *καω* – спалюю [1, с. 879; 650]; *σκηνη*: намет, скинія [1, с. 1136] (єврейське *Шекіна* або *Шхіна* (*שְׁכִינָה*; буквально «перебування», «проживання») [4, <http://www.eleven.co.il/article/14969>] у значенні «Божа присутність» є асимільованим запозиченням з грецької мови в єврейську як метонімія: споруда замість «присутність»). Тому за аналогією я можу припускати, що й імена Сем, Хам, Яфет та Ной є асимільованими запозиченнями з грецької мови в єврейську, де їм були надані змінені єврейські словоформи й нова етимологія (подібно, як словам *Шхіна* та *санхедрін*).

На користь такого припущення промовляє й той факт, що грецькі рукописи та кодекси, які містять легенду про Сема, Хама і Яфета й дійшли до нас, – древніші за єврейські. Наприклад, перші папіруси з грецьким текстом П'ятикнижжя – Кумранські папіруси – датуються II століттям до Різдва Христового [10, с. 1094]. Всесвітньо відомий ізраїльський вчений *Еммануель Тов* стверджує, що стабілізація тексту Септуагінти (грецького «Перекладу сімдесятьох» Біблії) відбулася в I – II століттях після Різдва Христового [10, с. 1097]. Найдавніший рукопис Септуагінти – Синайський кодекс (*Codex Sinaiticus*) датується IV століттям після Різдва Христового [6, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/123927/Codex-Alexandrinus>], а другий після нього – Александрійський кодекс (*Codex Alexandrinus*) – V століттям після Різдва Христового [7, с. 1069; 6, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/123927/Codex-Alexandrinus>]. Натомість, доступний зараз Масоретський текст Танаку (Єврейської Біблії) почали опрацьовувати після 500 року після Різдва Христового [9, с. 593]; найдавніший єврейський рукопис Танаку – Ленінградський кодекс (*Codex Leningradensis*) датується 916 роком після Різдва Христового [6, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/335953/Leningrad-Codex-of-the-Latter-Prophets>], а другий після нього – Кодекс Алеппо (*Aleppo Codex*) – 930 роком після Різдва Христового [6, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/13859/Aleppo-Codex>].

Вважаючи, що етимологія імен Сем, Хам, Яфет та Ной первісно грецька, а тому легенду про них потрібно датувати елліністичним періодом ми не стверджуємо остаточного й залишаємо відкритою можливість, що знавці давньоєврейської мови й фахівці зі Старозавітної біблістики доведуть, що семітська етимологія цих імен давніша за грецьку. У такому випадку ми були б готові визнати, що їхня грецька етимологія вторинна й похідна, а отже, легенда мала б інше значення.

Література:

1. Вейсман А. Д. Греческо-русский словарь / А. Д. Вейсман. – Репринт V-го издания 1899 г. – Москва : Греко-латинский кабинет Ю.А. Шичалина, 1991. – 1370 с.
2. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – Москва : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958. – Том I : А – Л. – С. 1–1043.
3. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – Москва : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958. – С. 1044–1905. – Том II : М – Ω.
4. Электронная еврейская энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.eleven.co.il/>
5. Archaeological Study Bible. An illustrated walk through biblical history and culture (New International Version). – Grand Rapids, Michigan: Zondervan, 2005. – XVII + 2306 с.
6. Encyclopedia Britannica [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.britannica.com/>
7. Freedman, David Noel et al. (ed.). The Anchor Bible Dictionary, volume 1: A – C. – New York, London, Toronto, Sydney, Auckland: ABD Doubleday, 1992. – 1232 с.
8. Freedman, David Noel et al. (ed.). The Anchor Bible Dictionary, volume 3: H – J. – New York, London, Toronto, Sydney, Auckland: ABD Doubleday, 1992. – 1135 с.
9. Freedman, David Noel et al. (ed.). The Anchor Bible Dictionary, volume 4: K – N. – New York, London, Toronto, Sydney, Auckland: ABD Doubleday, 1992. – 1162 с.
10. Freedman, David Noel et al. (ed.). The Anchor Bible Dictionary, volume 5: O – Sh. – New York, London, Toronto, Sydney, Auckland: ABD Doubleday, 1992. – 1230 с.
11. Η Παλαια Διαθηκη κατα τους ο' – Septuaginta, id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes, edidit Alfred Rahlfs. – Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1979. – 941 с.

Рекомендовано до друку рішенням кафедри філософії Українського католицького університету, протокол № 8 від 03 березня 2015 р.